

Мокиєнко В. М., Никитина Т. Г., Николаєва О. К.

БОЛЬШОЙ СЛОВАРЬ РУССКИХ ПОСЛОВИЦ

М. : ЗАО «Олма Медиа Групп», 2010.— 1024 с.

Слов'янська пареміологічна скарбничка поповнилася ще одним унікальним виданням. Нещодавно побачив світ «Большой словарь русских пословиц», який уклали відомий лексикограф і фразеолог, голова фразеологічної комісії при Міжнародному комітеті славистів, професор В. М. Мокиєнко разом зі своїми колегами Т. Г. Нікітіною та О. К. Николаєвою. Поза всяким сумнівом, автори добре обізнані з проблемами слов'янської пареміологічної лексикографії, мають великий практичний досвід з укладання як загальнономовних, так і регіональних словників, зокрема й праць з російської народної фразеології та ідіоматики. У Польщі такі розробки з виразним фольклорно-етнографічним спрямуванням стали вже класичними¹. Подібні пареміологічні корпуси в українському словникарстві також не відмежувалися від традиційної народної культури, етнографії та фольклору, зокрема народних приповідок, загадок, прикмет, сонників і т. ін. (І. Франко, Я. Головацький, М. Номис).

Рецензована лексикографічна праця значною мірою підсумовує та узагальнює пареміологічну трилогію («Большой словарь русских поговорок. Более 40 000 образных выражений», 2008; «Большой словарь русских сравнений. Более 45 000 образных выражений», 2008) і вигідно вирізняється як кількісно (70 000 одиниць), так і якісно, за прийомами лексикографічного опрацювання й ідентифікації словникового матеріалу. Після появи в Росії останнім часом низки регіональних словників фразеологізмів, прислів'їв та приказок, а також новіших етнографічних описів², словника трансформованих образних висловів, відомих як «антиприслів'я»³, назріла необхідність постання

¹ *Bystron J. St. Przysłowia polskie.* — Kraków, 1933. — 261 s.; *Krzyżanowski J. Mądrzej głowie dość dwie słowie.* — Warszawa, 1993. — Т. 1–3. — 542 s.; *Adalberg S. Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich.* — Warszawa, 1969–1978. — Т. 1–4.

² Словарь псковских пословиц и поговорок / Сост. В. М. Мокиєнко, Т. Г. Нікітіна. — СПб., 2001. — 176 с.; Прокошева К. Н. Фразеологический словарь пермских говоров. — Пермь, 2002. — 432 с.; Традиционный фольклор Новгородской области : Пословицы и поговорки. Загадки. Приметы и поверья. Детский фольклор. Эсхатология. — СПб., 2006. — 479 с.; Фразеологический словарь русских говоров Сибири. — Новосибирск, 1983. — 233 с.

Вальтер Х., Мокиєнко В. М. Антиприслів'я русского народа. — СПб., 2005. — 576 с.

словника, що становить своєрідний синтез духовної та етнокультурної спадщини російського народу, позаяк у прислів'ях та приказках відбито «карбований віками досвід, що передається з уст в уста». Як слушно зауважує В. Телія, «прислів'я становлять потужне джерело інтерпретації, оскільки вони і є столітньою сформованою мовою побутової культури, що передається з покоління в покоління і в якій у сенційній формі відбиті всі критерії й життєві настанови народу — носія мови»⁴.

Творчий задум авторського колективу полягав у необхідності цілісно представити прислів'я і приказки у вигляді жанру «пареміологічного тезаурусу», в якому образні й безобразні вислови описуються як мовні одиниці одного структурно-семантичного ряду. На відміну від інших будівельних мовленнєвих структур (фразем та ідіом), семантично близьких до слова, подані у словнику одиниці розглядаються як синтаксично завершені мікротексти філософського і морально-етичного змісту, в яких відбито когнітивні структури досвіду, систему норм, стереотипів, оцінок і вартостей російського та інших слов'янських народів.

Появі цього лексикографічного видання передувала титанічна праця авторів з нагромадження й ідентифікації російського паремійного корпусу (перше прислів'я одним із авторів було зафіксоване ще в 1957 р.). До того ж у ній знайшли свій цілісний і завершений вигляд розпорошені по різних діалектних, народнорозмовних «закутках» прислів'я і приказки. Джерелами словника слугують, зокрема, етнографічні, фольклорні й рукописні праці XVIII–XIX ст. А. Барсова, І. Богдановича, В. Даля, В. Добровольського, П. Дилакторського, О. Єфремової, І. Ілюстрова, М. Рибникової, І. Снегірьова, П. Сімоні та ін. Основу словника становлять матеріали міжкафедрального словникового кабінету ім. Б. О. Ларіна, а також власна картотека членів петербурзького фразеологічного семінару, яка збиралася протягом 50-ти років.

Незважаючи на значний доробок у галузі структурної фольклористики, зокрема й численні теоретичні праці з фразеології та пареміології, досить вдалі спроби логіко-семантичного моделювання прислів'їв за реаліями

⁴ Телія В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М., 1996. — С. 241.

й семіотичними ситуаціями (Г. Л. Пермяков), до цього часу залишається дискусійним лінгвістичний статус паремій, їхнє місце у фразеосистемі мови, врешті, семантичні принципи й критерії їх виділення. Про це йдеться у вступній частині Словника, де аналізуються погляди теоретиків-фразеологів на природу прислів'я і приказки, а також наводяться цікаві свідчення щодо семантичної динаміки самих термінів, їх синонімічних позначень у працях І. Ілюстрова, В. Даля та ін. Цікаво довідатися, що одним із староруських значень терміна *пословица* було позначення будь-якої словесної домовленості, згоди між окремими людьми — і «соумышленіє», і загалом «згода, мир», які уживалися поряд з новішим — «короткий, виразний вислів, алегорія, сентенція». Чимало місця у вступній частині Словника відведено «вічному питанню» розмежування прислів'їв та приказок, описові їхніх словникових і текстових дефініцій, відомості про які разом із відповідними історико-етимологічними коментарями сягають ще давньоруської мовної доби, текстів хронік і писемних пам'яток, зокрема й «Повісті временних літ».

Слід наголосити, що в сучасній теоретичній пареміології до цього часу немає задовільних значеннєвих і функціональних критеріїв виокремлення й цілісного опису цих мовних одиниць, які здебільшого структурувалися за алфавітно-гніздовою ознакою. Не опрацьовано їх і на польському й загалом слов'янському мовному ґрунті. Тому запропонована авторами тезаурусна категоризація російських паремій дає змогу заповнити цю лакуну й стати надійним підґрунтям для структурно-семантичного моделювання цих одиниць у недалекій перспективі. Адже автори орієнтуються на такий прийнятий у європейській пареміографії принцип подачі паремійного корпусу — за першим стрижневим повнозначним словом, здебільшого іменником, який містить основний зміст паремії. Навколо цього ключового семантичного компонента й організовано паремійні мікротексти, наприклад: *дар, гость, брат, год, голова, жена, пусто, пустой, пустыня* тощо. Іноді автори відштовхуються від дериватів, демінутивів чи композитних утворень, навколо яких об'єднані інші члени гнізда. Наприклад, *птаха, птахечка, пташечка, пташка* подаються при родовому понятті *птица*. Безперечно, такий системно-парадигмальний підхід не лише значно полегшує пошук прислів'я чи приказки, а й відразу визначає їхнє місце в епідигматичному й таксономічному ряду одиниць. Крім того, пропонуються структурно-семантичні транс-

форми, варіативність їхнього компонентного складу. Показовою є хронотопна засада подачі матеріалу, зі строгою паспортизацією джерела, місця і часу фіксації одиниці, яка досі була відсутня в лексикографічних описах паремій. Неабиякою цінністю словника слід уважати введений у обіг багатющий діалектний матеріал, з чіткою стратифікацією діалектів та наріч, який став надійним підґрунтям для пошуку народнорозмовної основи деяких сучасних паремій. Вдалими й коректними є історико-етимологічні коментарі, які тлумачать значення діалектних, застарілих чи малозрозумілих слів, а також наголошують на мотиваційній домінанті прислів'їв і приказок у разі непрозорої внутрішньої форми. А густо розсипані по всіх прислів'ях і приказках субкультурні, жаргонні та інші «вкраплення» є необхідними для того, щоб прояснити «темні місця» в семантичній структурі прислів'я. Показовими щодо цього є інтертекстуальні елементи біблійного й міфологічного походження, які наводяться разом з відповідними словниковими дефініціями. А це ще один надійний прийом їх внутрішньої культурно-семантичної реконструкції. Важливими є також стилістичні кваліфікатори, які дозволяють з'ясувати функціональну, конотативну, експресивну маркованість поданих у реєстрі прислів'їв та приказок.

Словник уже працює. Особливо вдячним є його матеріал при вивченні фольклору й етнології, а також нових сучасних напрямів — лінгвокультурології, лінгвоконцептології; незамінним він є і для етнолінгвістів, оскільки в ньому нагромаджено цікавий обрядовий, звичаєвий і ономастичний матеріал. Запропонований словник є істотним внеском у фольклорну прагматику, етнолінгвістику й міжкультурну комунікацію, адже в ньому, крім загальнодидактичних формул, знайшли своє гідне місце примовки, перформативні висловлення, якими є побажання, прокльони, заклинання, традиційні народні прикмети й елементи поведінкового табу, рекомендації, застереження, етикетні формули, пісенний фольклор тощо. Сподіваємося, що рецензована праця стане досить помітним явищем у слов'янській пареміографії, лінгвокультурології, лінгвофольклористиці, семіотиці й слугуватиме надійним інструментом для категоризації різних типів мовних картин світу — побутової, релігійної, міфологічної чи наївної.

О. ТИЩЕНКО
(Рівне)